

Handleiding

voor docenten

Een geschiedenis
vol nattigheid
basisonderwijs

de oude
hollandse
waterlinie

Inhoud

3	Voorwoord
	Water: zowel vijand als bondgenoot
4	Inleiding
	Oude Hollandse Waterlinie: een avontuurlijk project in en buiten de klas
5	Kaart: De Hollandse Waterlinies en de Stelling van Amsterdam
6	Achtergronden
	Over de Oude Hollandse Waterlinie
7	De opzet van de lessen
10	EEN GESCHIEDENIS VOL NATTIGHEID
17	Extra opdrachten
18	Antwoorden van de opdrachten
21	Erfgoedinstellingen om te bezoeken
22	Begrippenlijst
23	Websites, colofon en verdere info

Water: zowel vijand als bondgenoot

VOORWOORD

Nederland is door zijn dijken, weteringen, sluizen, droogmakerijen, Zuiderzeewerken en Deltawerken wereldberoemd. Wij voer(d)en voortdurend strijd tegen het water, maar soms ook mét het water. In 1573 had Willem de Zwijger de kracht van water als wapen ontdekt. Door het land rond Alkmaar op ingenieuze wijze onder water te zetten (te inunderen), hield hij de Spanjaarden buiten de deur. Deze techniek is ook later herhaaldelijk ingezet als succesvol verdedigingsmiddel tegen de vijand. Bekende voorbeelden van deze waterlinies zijn de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam en de Grebbelinie. Forten, bunkers en andere verdedigingswerken geven nog steeds hun oorspronkelijke locatie aan.

De Oude Hollandse Waterlinie is echter minder bekend. Negen vestingsteden markeren deze linie nog steeds, als een parelketting in het landschap. Met name de stadjes Gorinchem, Schoonhoven en Nieuwpoort zijn nog duidelijk als militaire vesting herkenbaar. Fort Wieckerschans bij Bodegraven is het enige bewaarde fort van deze waterlinie.

We vormden de Oude Hollandse Waterlinie in het Rampjaar 1672. Na de inval op 12 juni door 120.000 Franse soldaten, zetten we in allerijl een strook land onder water tussen het huidige IJsselmeer en de Biesbosch. Zo konden we op het nippertje voorkomen dat het oprukkende Franse leger ook Holland veroverde. De Oude Hollandse Waterlinie vormt daarom een bijzondere nalatenschap die de loop van onze vaderlandse geschiedenis voor een belangrijk deel heeft bepaald.

Provincie Zuid-Holland vindt het belangrijk dat het verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie bekend is bij een breed publiek en wordt doorgegeven aan volgende generaties. De linie is een van de zeven provinciale erfgoedlijnen waarop de provincie Zuid-Holland haar cultuurhistorisch beleid richt.

Al het materiaal staat op [geschiedenisvanzuidholland.nl/oude-hollandse-waterlinie](https://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/oude-hollandse-waterlinie). Rondom deze erfgoedlijn hebben we dit lespakket voor groep 7/8 van het basisonderwijs samengesteld. Wij nodigen u van harte uit uw leerlingen kennis te laten maken met de boeiende geschiedenis van de Oude Hollandse Waterlinie.

Rik Janssen
Gedeputeerde Milieu, Water, Vervoer over water,
Erfgoed en Cultuur
Provincie Zuid-Holland

Oude Hollandse Waterlinie: een avontuurlijk project in en buiten de klas

INLEIDING

Het project Oude Hollandse Waterlinie is een onderwijsproject van het Erfgoedhuis Zuid-Holland en bestaat uit de volgende onderdelen:

- een digitale presentatie voor vertoning in de klas met korte filmpjes (Er is een versie met en een versie zonder tekst.);
- een tekstuele uitleg in de taal en belevingswereld van kinderen in groep 7/8 (vanaf pagina 10);
- opdrachten over de Oude Hollandse Waterlinie, die leerlingen een referentiekader meegeven en waarmee u na afloop van bovenvermelde lessen kunt testen of de leerlingen het onderwerp hebben begrepen;

Facultatief

- een leskist met voorbeeldmaterialen en opdrachten, te reserveren bij Stichting Groene Hart;
- een expositie die in de lokale bibliotheek is te zien of op school kan worden afgeleverd. Reserveren kan bij Stichting Groene Hart;
- verteltheater: 17e-eeuwse rondtrekkende muzikanten vinden een soldatenkist. Nieuwsgierig maken ze deze open en dan ..., dan komt het verhaal van het Rampjaar 1672 tot leven. Ook te boeken bij Stichting Groene Hart. Het adres van Stichting Groene Hart vindt u op pagina 23.

Passend bij het curriculum

De inhoud van dit lespakket is nauwkeurig afgestemd op uw onderwijsprogramma. U kunt de lessen op ieder gewenst tijdstip in het schooljaar geven en eenvoudig aanpassen aan het niveau van de leerlingen en de onderwerpen die u wilt behandelen.

De onderwerpen in dit lespakket sluiten aan bij de kerndoelen: het leven in de Gouden Eeuw, het Rampjaar, de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden, begrippen als inundatie, polders, dijken, sluizen, en de tegenstrijdigheid dat water zowel bondgenoot als vijand kan zijn. Verder leren de kinderen over waterbeheer, militaire verdedigingswerken, vestingsteden en de cultuur-historie van de eigen omgeving.

Doelgroep: groep 7 en 8

Het onderwijsprogramma is bedoeld voor de bovenbouw van het basisonderwijs. Scholen in (de buurt van) de vestingsteden Schoonhoven, Nieuwpoort en Gorinchem kunnen een stadswandeling met een lokale gids als 'buitenles' overwegen.

App

In het najaar komt een 'belevingsapp' beschikbaar voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs, via de app **IZI.TRAVEL**. Leerlingen kunnen dan met een smartphone een route lopen door een van de Oude Hollandse Waterliniesteden. De app bevat naast verhalen en feiten ook wedstrijd/quiz-achtige opdrachten en is ook geschikt voor gebruik door het basisonderwijs.

Leerdoelen

De leerling leert:

- dat de Oude Hollandse Waterlinie een nalatenschap is uit de Gouden Eeuw en dat dit water- en verdedigingswerk van beslissende betekenis is geweest voor het voortbestaan van ons land;
- dat deze nalatenschap nog steeds terug te vinden is in Zuid-Hollandse vestingsteden, verdedigingswerken en op bijzondere plekken in het landschap;
- hoe dit water- en verdedigingswerk in elkaar zit.

De Hollandse Waterlinies en de Stelling van Amsterdam

Over de Oude Hollandse Waterlinie

ACHTERGRONDEN

De Oude Hollandse Waterlinie is een erfenis uit de Gouden Eeuw, een belangrijke periode in onze geschiedenis. Aan de westzijde van dit grote, ingenieuze water- en verdedigingswerk hield het leger van de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden in 1672-1673 stand tegen een van de sterkste legers in Europa. Het gebied was het strijdtoneel van een grote Europese oorlog, die te maken had met de vooraanstaande rol en verworven rijkdom van onze Republiek. De periode was van beslissende betekenis voor het voortbestaan van ons land.

Sporen van deze beroemde waterlinie zijn nog steeds terug te vinden in het landschap en de Zuid-Hollandse vestingsteden Gorinchem, Schoonhoven en Nieuwpoort. (Zie de digitale presentatie.)

Goed om te weten

- Dit onderwijsprogramma richt zich op de Oude Hollandse Waterlinie. Deze linie was vooral in het Rampjaar 1672 (de Gouden Eeuw) van grote betekenis. (In de negentiende eeuw is de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangelegd.)
- De Oude Hollandse Waterlinie bestond van 1672 tot 1816. De tekst voor de leerlingen richt zich vooral op de jaren 1672-1673. In juni en juli 1672 werd tussen de Biesbosch en de Zuiderzee een waterlinie aangelegd op de grens van de provincies Holland en Utrecht. Er speelden zich in het betreffende gebied spannende en dramatische oorlogstaferelen af, tot de aftocht van de vijanden in november 1673.
- De Oude Hollandse Waterlinie bestrijkt een groter gebied dan Zuid-Holland, maar dit onderwijsprogramma richt zich op het Zuid-Hollandse deel, met de vestingsteden Gorinchem, Schoonhoven en Nieuwpoort. Hier zijn verschillende verdedigingswerken uit de tijd van de Oude Hollandse Waterlinie bewaard gebleven. Voor deze steden hebben instanties als Stichting Het Groene Hart fiets-, vaar- en wandelroutes ontwikkeld.
- In Zuid-Holland bestond de linie naast de drie genoemde vestingsteden ook uit andere verdedigingswerken, zoals inundatiegebieden met sluizen voor het inlaten van water en kades om het instromende water te keren en te controleren. Daarom worden ook locaties als Fort Wierickerschans, de Prinsendijk (een zwaar versterkte keerkade uit 1672-1673) en de Koeneschans uitgelegd.

Meer weten?

Op pagina 23 noemen we diverse websites waar nog meer informatie te vinden is.

De lessen

de oude
hollandse
waterlinie

Lesopzet

De algemene opzet omvat drie lessen. Daarin doorlopen leerlingen de drie stappen van een effectief leerproces:

Les 1 Wat is er aan de hand?

Activering van de voorkennis.

Les 2 Ervaar het zelf

Beleving van het erfgoed.

Les 3 Aan de slag

Reflectie op wat geleerd en beleefd is.

Basis. De drie-lessen-structuur. Een volwaardig leerproces

Onderwijs over erfgoed versterkt het leerproces. Daarom is het belangrijk te zorgen voor volwaardige aandacht voor de activering van de voorkennis, de beleving en de reflectie. Deze drie elementen vormen de vaste didactische structuur voor lessen over het erfgoed. Het Erfgoedhuis Zuid-Holland hanteert deze onderwijskundige lesopzet bij al zijn erfgoededucatieprojecten. Deze staat garant voor een goed voorbereide en systematische overdracht van kennis, vaardigheden en houding ten aanzien van ons gezamenlijk erfgoed.

- Kennis is het startpunt voor zinvolle beleving van het erfgoed. Daarbij vormen de digitale les met een spannend verhaal over de Oude Hollandse Waterlinie en het beeldmateriaal de basis.
- Tijdens de beleving in de tweede les komen leerlingen via de leskist en een expositie, of een bezoek op locatie in aanraking met herinneringen aan die tijd. Bij de leskist zitten korte opdrachten die groepsgewijs uitgevoerd kunnen worden.
- Vervolgens zorgen opdrachten in de derde les voor het bekijken van de lesstof.

En nu?

- Plan de lessen in uw programma.
- Neem contact op met Stichting Groene Hart voor het reserveren van de leskist, de expositie en/of het verteltheater.
- Bepaal of er aanvullende lesactiviteiten nodig zijn.
- Print/kopieer voldoende exemplaren van de opdrachten.

Verzamel informatie in de digitale presentatie:

- Lees de tekst 'Een geschiedenis vol nattigheid' vanaf pagina 10.
- Bekijk de clip van Erfgoedhuis Zuid-Holland: 'Water als wapen: Fort Wierickerschans en de Oude Hollandse Waterlinie'. tinyurl.com/zozf94t
- Bekijk de kaart van de Oude Hollandse Waterlinie (#2).
- Begrijp hoe het systeem van de Waterlinie werkte.

Les 1. Wat is er aan de hand? Activering van de voorkennis

Vertel de leerlingen het verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie en laat daarbij de digitale presentatie zien. Bepaal welke voorkennis nodig is voor het onderwerp dat u gaat behandelen. Inventariseer wat uw leerlingen al weten over de historie van de Oude Hollandse Waterlinie.

Vul aan met de achtergrondinformatie uit de digitale presentatie of laat de leerlingen er zelf mee aan de slag gaan.

Behandel de informatie uit de tekst 'Een geschiedenis vol nattigheid' (keuze uit digitale presentatie met tekst erbij in geplaatst en digitale presentatie met beeld alleen en tekst apart, vanaf pagina 10 in deze handleiding, om erbij te vertellen).

De lessen

Benadruk daarbij

- de ontstaansgeschiedenis van de Oude Hollandse Waterlinie;
- hoe dit verdedigingssysteem werkt;
- de begrippen inundatie en inundatiegebieden;
- dat de Oude Hollandse Waterlinie de basis is geweest voor andere verdedigingslinies in Nederland;
- dat een van de kenmerken van de Oude Hollandse Waterlinie haar onzichtbaarheid is: de verdedigingslinie ligt in het landschap, maar is heel moeilijk waarneembaar als je er niet op gewezen wordt;
- welke delen van de Oude Hollandse Waterlinie in Zuid-Holland nog steeds zijn terug te vinden: Fort Wierickerschans, de Prinsendijk, de Koeneschans, en de vestingsteden Schoonhoven, Nieuwpoort en Gorinchem. (Overige vestingsteden van de Oude Hollandse Waterlinie zijn Naarden, Muiden, Weesp, Woerden, Oudewater en Woudrichem.) Denk bijvoorbeeld aan de Franse Kade: tegenwoordig alleen nog maar een weg, maar vroeger een keerkade (waterkering).

Introduceer het begrip erfgoed: tastbare sporen uit het verleden, die laten zien hoe mensen vroeger leefden, woonden, werkten en – soms – oorlog voerden. We zijn er zuinig op, want we willen het erfgoed bewaren. Leg uit / vraag waarom.

Maak tijd vrij waarin leerlingen de gevraagde informatie kunnen opzoeken. Zorg voor voldoende computers/laptops/tablets en/of gebruik het digibord. Werk toe naar de opdrachten die na afloop gemaakt kunnen worden.

Tip

Bespreek de canon van Zuid-Holland. Dit project sluit aan bij Fort Wierickerschans en de Oude Hollandse Waterlinie.

<http://www.regiocanons.nl/zuid-holland/zuid-holland/oude-hollandse-waterlinie-en-fort-wierickerschans>

Les 2. Ervaar het zelf. Beleving van het erfgoed

Als aanvulling op het lesmateriaal van Erfgoedhuis Zuid-Holland heeft de Stichting Groene Hart aanvullend lesmateriaal ontwikkeld, dat bestaat uit een leskist, een expositie en verteltheater.

In het tweede deel voeren de leerlingen in de klas (groeps-)opdrachten uit die in de leskist zitten, met onder andere een wereldbol, een legpuzzel, een vlag die moet worden opgevouwen en trompetjes van het leger van de Prins. Deze leskist kunt u voor twee weken reserveren (zie achterin voor prijzen en details).

Expo

Stichting Groene Hart heeft een expositie ontwikkeld voor de leerlingen uit groep 7/8. In overleg kunt u afspreken of de expo op school komt of in de lokale bibliotheek wordt tentoongesteld. Soms hebben bibliotheken in Zuid-Holland deze expositie tijdelijk in huis. Zij zijn vaak bereid op een 'multitouch-tafel' aanvullende kaarten foto's over dit onderwerp te plaatsen.

De lessen

Verteltheater

Rondtrekkende muzikanten uit de zeventiende eeuw vinden een soldatenkist. Nieuwsgierig maken ze deze open en dan ... komt het verhaal van het Rampjaar 1672 tot leven.

Twee musicerende actrices verzorgen een interactieve les over het Rampjaar, de Oude Hollandse Waterlinie en hun belevenissen.

Welke onderwerpen komen aan bod? Een tipje van de sluier: Wilhelmus, armoede en rijkdom, de Trompetter van de Prins, vaandelzwaaien, kades doorsteken en nog veel meer. Het duo haakt in op de plaats en de omgeving waar de school staat.

Reserveren en verdere info

Achterin dit lespakket treft u alle gegevens over prijzen en reserveren aan.

Les 3. Aan de slag. Reflectie op wat geleerd en beleefd is

- Laat de leerlingen de opdrachten maken en bespreek de antwoorden klassikaal.
- Laat uw leerlingen de vestingsteden van de Oude Hollandse Waterlinie noemen. Welke daarvan liggen in Zuid-Holland?
- Stel: er komt een uitwisseling met een andere school en er komt een leeftijdgenoot bij jou op school langs die nog nooit van de Oude Hollandse Waterlinie heeft gehoord. Vertel hem/haar het verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie.
- U stimuleert de ontwikkeling van cultureel bewustzijn door in de lessen aandacht te besteden aan het onderscheid tussen wat ons bindt en wat ons onderscheidt. Vertel de leerlingen dat onze geboorte- en woonplaats onze manier van kijken bepaalt. Vraag naar voorbeelden. Wat is typisch voor het gebied langs en rond de Oude Hollandse Waterlinie?
- Op welke manier kunnen we zelf een bijdrage leveren aan het behoud van het erfgoed langs de Oude Hollandse Waterlinie?

Een geschiedenis vol nattingheid

Tekstuele uitleg bij de digitale presentatie

De blauwe highlights zijn begrippen, die nader worden toegelicht. De vetgedrukte woorden zijn een leeshulp. De alinea's met kleine letters zijn een facultatieve verdieping van de historische informatie. Op pagina 22 vindt u een uitgebreide begrippenlijst.

de oude
hollandse
waterlinie

1

Bekijk de film

Ons land

heet Nederland. **Neder** is een oud woord voor **neer**. Het betekent laag. Nederland is een laag land en deze streken noemen we ook wel **De lage landen bij de zee**.

Grote rivieren, zoals de Rijn en de Maas, stromen vanuit onze buurlanden naar ons lage land toe, op weg naar de zee. Want water stroomt nu eenmaal naar beneden ...

De grens tussen landen of provincies kun je niet zien. Ja, in je aardrijkskundeboek staat een dikke rode lijn, maar er staat geen hek tussen Duitsland en Nederland, en er loopt geen stippellijn over de grond tussen Zuid-Holland en Utrecht. Een bordje langs de weg – dat is alles. In die tijd kon je de grens soms wél zien als je buiten liep, op een paard zat, of in een koets ...

In de zeventiende eeuw heette ons land de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden. Het was een club van zeven zelfstandige provincies: Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Holland en Zeeland. (De provincie Holland bestond uit Noord- en Zuid-Holland en was de grootste provincie. En de belangrijkste, want in deze provincie lagen Amsterdam en andere havensteden.)

2

Kaart Oude Hollandse Waterlinie

1672: het Rampjaar

Na deze les weet je waarom de Franse legers in 1672 onze Republiek aanvielen en welke vervelende en enge dingen er toen gebeurden.

Wij noemen dat jaar niet voor niets het Rampjaar!

Wij verdedigden ons land door op sommige plaatsen expres een gat te maken in de dijken langs de grote rivieren en langs **de Zuiderzee**. Dan liep een lange strook land onder water. Die strook was eigenlijk een lang meer geworden, waar niemand zomaar overheen kon komen. En zeker een groot leger met paarden en karren en kanonnen kon dat niet.

Zonder schepen konden de Fransen niet aan de overkant komen. Het water was dus een grens die ons beschermde: de Oude Hollandse Waterlinie. Slim hè?

De Zuiderzee heet tegenwoordig IJsselmeer. In de zeventiende eeuw kon je vanaf de Noordzee ongehinderd doorvaren naar de Zuiderzee. Door de bouw van de Afsluitdijk (1927-1932) werd de Zuiderzee een groot meer: het IJsselmeer. De naam komt van de grootste rivier die erin uitmondt: de (Gelderse) IJssel.

Een geschiedenis vol nattigheid

3

Schoonhoven, kaart uit 1849

In de zeventiende eeuw

waren Noord- en Zuid-Holland één provincie: Holland. Ons land was toen rijk en machtig. Daarom noemen we die tijd de Gouden Eeuw. Andere landen waren jaloers en stuurden legers op ons af.

Daarom hadden we in Holland, Utrecht en Gelderland forten met kanonnen neergezet, zodat de vijand niet dichtbij kon komen. Een fort is een sterk, gesloten vestingwerk dat je naar alle kanten kunt verdedigen. Misschien heb je zelf op het strand wel eens een fort van zand gebouwd. Als het vloed wordt, blijft dat meestal niet lang overeind, maar op het strand is het juist wel leuk om te zien hoe de zee het wint van het zand.

4

Filmpje 1/5: Jaloers op onze Republiek

Kijk nu met de klas het eerste filmpje (van 5) waarin twee kinderen van het heden van de Gouden Eeuw elkaar treffen. De link zit ook in de digitale presentatie, en is: youtu.be/-c2iw03bK7A

5

Water als wapen tegen vijandige troepen

We konden de legers tegenhouden door zelf onze dijken kapot te maken. Dan stroomden de rivieren over en kwam een strook land langs Holland, Utrecht en Gelderland onder water te staan. Die grens heet **de Hollandse Waterlinie**. Daar kon een leger niet verder. (Vliegtuigen waren er nog niet...)

NB: wat jullie hier zien is later in scene gezet, want in de tijd van de Oude Hollandse Waterlinie was er ook nog geen fototoestel....

In die tijd

was ons land nog geen koninkrijk, maar een republiek. In een koninkrijk is een koning (of koningin) de baas en als hij doodgaat, volgt zijn zoon of dochter hem op.

In een republiek is dat anders. Daar bepalen de mensen wie de leider is van hun land. In de Gouden Eeuw had Nederland zeven provincies: Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Holland en Zeeland. Ons land heette daarom de Republiek van de Zeven Vereenigde Nederlanden.

Een groepje rijke mensen uit die provincies was de baas. Ze kwamen bij elkaar om de Republiek samen te besturen. Maar over de verdediging van het land gingen de stadhouders. Een stadhouder is de leider van het leger van een provincie. Hij heeft veel macht en bepaalt wat er gebeurt. Alle stadhouders waren lid van de familie van Oranje. De titel van de oudste zoon was altijd 'Prins van Oranje'.

6

Historische verdedigingswerken in Gorinchem

Stinkend rijk

was ons kleine land geworden, door de handel met Japan, Indië en andere verre landen. We haalden daar spullen vandaan, die hier niet te koop waren. (Daar waren we heel goed in, want we hadden sterke schepen en stoere zeelieden aan boord. En kanonnen, want we lieten niet toe dat andere landen hetzelfde gingen doen.) Op die manier konden we goed verdienen, want de mensen in Europa hadden er veel geld voor over. In de Gouden Eeuw waren we zo'n beetje de baas in de wereld. Andere landen waren jaloers op ons. En dan kan er makkelijk ruzie komen. Of zelfs oorlog. In 1672 gebeurde dat.

Onze buurlanden waren veel groter dan wij. Ze hadden sterke legers en vielen ons aan. Een laatste redmiddel om ze tegen te houden, was onze Waterlinie. We lieten de weilanden onderlopen, zodat de legers daar niet verder konden. (Onze boeren waren woedend, omdat hun koeien dan niet meer konden grazen.) Hoe ging dat allemaal? En ... werkte het?

7

De hertog van Luxembourg te paard. Ook deze Franse aanvoerder stuitte in 1672 op de Hollandse Waterlinie.

Een rampjaar!

In 1672 verklaarden Frankrijk en Engeland de oorlog aan de Republiek van de Zeven Vereenigde Nederlanden. Ze waren jaloers op Holland en vooral op Amsterdam, waar de rijken prachtige huizen hadden gebouwd. Het geld kon niet op. De vijanden wilden onze rijkdom buit maken. Ze trokken over zee en over land naar Holland, met als einddoel onze rijkste stad: Amsterdam.

Een geschiedenis vol nattigheid

8

Prins Willem III, de stadhouder

9

Michiel de Ruyter

Willem III, Prins van Oranje

Op de Noordzee probeerde een vloot van Franse en Engelse schepen telkens weer om de Hollandse kust te bereiken en soldaten aan land te zetten. Onze admiraal Michiel de Ruyter wist daar steeds een stokje voor te steken. De vijand kwam er mooi niet doorheen!

Maar over land was het een ander verhaal. Vanuit Duitsland marcheerden Duitse en Franse legers naar ons land. Het was oorlog en daardoor konden we minder verkopen. We verdienden minder. De mensen in de steden werden onrustig en die waren op een gegeven moment zó kwaad, dat ze twee belangrijke mensen vermoordden, namelijk de gebroeders De Witt. We benoemden één van de stadhouders, de jonge prins van Oranje als onze nieuwe leider: Willem III.

10

Prins Willem III inspecteert de waterlinie. Op het onder water gezette land vaart een uitlegger voor een vesting.

Holland had een sterke verdediging: de Hollandse Waterlinie. Willem besloot om de vijand daarachter op te wachten. Hoe gingen we dat doen?

Een admiraal is de hoogste baas van een oorlogsvloot: de militaire aanvoerder op zee. (Zoals een generaal de aanvoerder is van een landleger.)

De gebroeders Johan en Cornelis de Witt. Zij hadden hoge functies in Holland en volgens de demonstranten was het hun schuld dat het slecht ging in ons land.

11

Filmpje 2/5: Land onder water

Kijk nu met de klas het tweede filmpje (van 5) waarin twee kinderen van het heden van de Gouden Eeuw elkaar treffen. De link zit ook in de digitale presentatie, en is: youtu.be/wvDTTJ_99HE

Holland verdedigt zich

Ken je de uitdrukking **Wie niet sterk is, moet slim zijn**? Nou, die is hier van toepassing. Op het land waren wij veel zwakker dan de Fransen. Om hun legers te stoppen, bedachten we een slimme truc. We zetten het land onder water!

Dat kon makkelijk, omdat het lager ligt dan de rivieren. Het heet niet voor niks **Nederland**!

Dijken zorgen ervoor dat het water de polders niet instroomt. Als je een gat maakt in zo'n dijk, staat de boel snel onder water. Voor onze boeren zou dat natuurlijk veel schade en ellende opleveren. Zij schreeuwden moord en brand, namen het stadsbestuur van Gouda gevangen en dreigden de stad Schoonhoven in de fik te steken. De Alblasserwaard was al onder water gezet. De boeren maakten de gaten in de dijk weer dicht en pompten de polders met watermolens gewoon weer droog! Maar toen de vijandelijke legers dichterbij kwamen en Utrecht en Gelderland hadden veroverd, snapten de boeren dat het menens was en toen moesten ze wel meedoen ...

12

Water als wapen tegen vijandige troepen

In de zomer van 1672 zetten we een lange strook polderland van Holland onder water: vanaf Gorinchem (in het zuiden), langs Schoonhoven, tussen Woerden en Bodegraven door tot aan Amsterdam aan het IJ, en tot aan Muiden en Naarden bij de Zuiderzee. Dit was de Hollandse Waterlinie.

Op de kaart kun je deze superslimme oplossing zien.

13

Kaart waarop je de Oude Hollandse Waterlinie en het inundatiegebied kunt zien in de situatie van het Rampjaar 1672 (kaart is in 1850 getekend).

De Fransen konden niet verder

We staken op verschillende plaatsen de dijken door. Het water uit de grote rivieren en uit de Zuiderzee overstroomde een strook land van ruim tachtig kilometer lang. De breedte van de strook verschilde: hier was hij een paar kilometer breed, daar tientallen kilometers. Het was ongeveer veertig centimeter diep. Kom daar maar eens overheen, zonder vliegtuigen!

Als de Franse legers Amsterdam wilden bereiken, dan zouden ze door het water moeten waden, mét al hun paarden, kanonnen, eten, tenten en andere dure spullen! En daar hadden ze toch echt geen zin in. (Wist je trouwens dat toen bijna niemand kon zwemmen? Laat staan dat er zwemdiploma's bestonden!)

Een geschiedenis vol nattingheid

14

Historische kaart van Schoonhoven

15

Historische kaart van de Koeneschans

16

Uitlegger

17

Filmpje 3/5: Vestingsteden

Kijk nu met de klas het derde filmpje (van 5) waarin twee kinderen van het heden van de Gouden Eeuw elkaar treffen. De link zit ook in de digitale presentatie, en is: youtu.be/LE_evKFQv0U

Het leger van onze Republiek

bouwde versterkingen op de dijken, van waaruit we op de vijand konden schieten. Bij Gorinchem kwam een driehoek van vestingen: aan de ene kant van de rivier de Merwede bij Gorinchem zelf en aan de andere kant bij Loevestein en Woudrichem.

Bij Schoonhoven, aan de rivier de Lek, legden we een hoge verdedigingswal om de stad heen. Er kwamen versterkingen op de hoge dijk van de Lek in Sluis, vlak voor Ameide, en langs de Hollandsche IJssel bij Hekendorp, waar een sluis in de dijk ligt. Die heet de Goejanvervellesluis.

Hetzelfde gebeurde langs de Oude Rijn op de Hoge Rijndijk, bij Nieuwerbrug. Tussen Bodegraven en Nieuwerbrug kwam het hoofdkwartier van prins Willem III van Oranje. Daar waren twee schansen, één aan de noordoever en één op de zuidoever van de Oude Rijn. Een schans is een wal in het veld, een soort muur van aarde en zand, waarachter je je kunt 'verschansen'. Je kunt daar dekking zoeken als de vijand je aanvalt. Meestal heeft de schans de vorm van een vier-, vijf- of zeshoek. Dat heeft het voordeel dat je de vijand vanaf verschillende kanten kunt bestoken. Hij moet zich dan in twee richtingen tegelijk verdedigen. Bij een rechte muur hoeft hij maar één kant op te kijken.

De prins was weinig thuis en vaak op pad om het leger te leiden, of te overleggen in Den Haag.

Op kaden, sluizen en andere plaatsen bouwden we gauw nog een heleboel kleine verdedigingswerken. Voor de verplaatsing van manschappen over het 'verdrongen' land werden speciale drijvende verdedigingswerken gebruikt, deze heetten uitleggers. Het zijn een soort platbodeme schepjes met kanonnen.

18

Inundatiegebied 1672

De Waterlinie: een hele toer

Zo maakten we een verdedigingslijn van een brede strook water, militaire versterkingen op dijken en kaden, en bewapende schepjes. Dit was de Waterlinie van Holland! Je snapt wel dat het nogal een toer was om die Waterlinie over de hele lengte van tachtig kilometer betrouwbaar te maken. En de vijand probeerde natuurlijk om ergens een zwakke plek te vinden, zodat ze er tóch door konden komen.

Zou het ons lukken? Zou het de Fransen lukken?

19

Afbeelding filmpje (nog niet het filmpje zelf)

Houdt de Waterlinie stand?

In de zeventiende eeuw hadden de Fransen het grootste en sterkste leger van heel Europa.

Ons legertje had onder normale omstandigheden geen schijn van kans.

Maar ... dit waren geen normale omstandigheden!

De Franse aanvoerders stonden met grote ogen van verbazing te kijken toen ze bij het water aankwamen.

Hoe moesten zij en hun leger in vredesnaam de overkant van deze enorme waterplas bereiken?

Na een tijdje kregen ze door hoe onze grensverdediging in elkaar zat.

Ze bedachten drie verschillende manieren om door de verdediging heen te komen:

- 1 met grof geweld: vechtend over de dijken;
- 2 door zelf ook land onder water te zetten en zo de Hollanders 'weg te spoelen', en
- 3 door te wachten tot het ging vriezen en dan gewoon over het ijs te lopen.

20

Het brute geweld bij Woerden

Manier 1: grof geweld

Er waren hevige gevechten tussen Hollandse en Franse soldaten bij de versterkingen op de dijken.

De Slag bij de Kruipin bij Woerden in oktober 1672 was het zwaarste gevecht. Daar vielen veel doden en een deel van de stad ging in vlammen op. Later kwamen er op deze plaats langs de Oude Rijn twee forten, waarvan je de grachten nu nog kunt zien.

Een geschiedenis vol nattingheid

Ook werd er flink geknakt bij het dorp Sluis, langs de Lekdijk, waar Fransen in november 1672 de sluis vernielden. Veel huizen langs de dijk en in Ameide vlogen in brand.

21

Filmpje inunderen

Manier 2: spoel ze weg!

De Fransen lieten zo veel mogelijk water uit de Lek (wat een toepasselijke naam!) en de Zuiderzee stromen. Dat zou de Hollandse soldaten wel wegspoelen. Maar wij bouwden toen een nieuwe, hogere dijk van bijna negen kilometer lang, tussen de Hollandsche IJsseldijk en de Hoge Rijndijk langs de Oude Rijn. Deze Prinsendijk is nog altijd te zien!

22

Het rampjaar 1672: de Fransen passeren de Hollandse Waterlinie op 30 december

23

Filmpje 4/5: De Fransen trekken over het ijs
Kijk nu met de klas het vierde filmpje (van 5) waarin twee kinderen van het heden van de Gouden Eeuw elkaar treffen. De link zit ook in de digitale presentatie, en is: youtu.be/iN2ZP16ugkQ

Manier 3: gewoon, over het ijs

In de winter van 1672-1673 begon het keihard te vriezen. De Franse soldaten dachten dat ze in één ruk over het ijs naar Amsterdam konden doorlopen.

En inderdaad staken de Fransen bij de Oude Rijn de Hollandse Waterlinie over. Dat was één van de engste gebeurtenissen in 1672. Het leger van de Republiek vluchtte tot achter Gouwsluis. Gelukkig voor ons ging het weer dooien en trokken de Fransen zich terug. Ze waren zó boos en gefrustreerd over de mislukking, dat ze onderweg alles in de fik staken.

Daarna zijn de Fransen nooit meer over de Waterlinie heen gekomen.

Aan het eind van 1673 verdwenen ze uit ons land.

Stel je eens voor hoe het had kunnen aflopen als de dooi ons niet te hulp was gekomen. Zouden we dan allemaal Frans spreken en zou Parijs dan onze hoofdstad zijn?

24

Beer met monniken

Blijft de Waterlinie nodig?

Wij riepen: 'de Waterlinie heeft ons land gered!' We wilden de Waterlinie nog sterker maken, vooral op de plaatsen waar de vijand er doorheen was gekomen, langs de Lek en de Oude Rijn.

Langs de Lek bouwden we een gloednieuwe vesting tegenover Schoonhoven: de vesting Nieuwpoort. Bij de net aangelegde Prinsendijk kwam een groot fort, Wierickerschans, op de plaats waar de Fransen in de winter van 1672-1673 alles hadden platgebrand. Dat fort moest voorkómen dat zo iets nog eens zou kunnen gebeuren.

25

Filmpje 5/5: Fort Wierickerschans

Kijk nu met de klas het laatste filmpje waarin twee kinderen van het heden van de Gouden Eeuw elkaar treffen. De link zit ook in de digitale presentatie, en is: youtu.be/8uigdczrcl4

26

Fort Wierickerschans

Van andere forten bij Nieuwerbrug en Gouwsluis kun je nu niets meer terugvinden. Ook alle versterkingen bij belangrijke sluizen zijn verdwenen. Alleen van de Koeneschans in het riviertje de Vlist kun je nu nog wat zien: tegenover eetcafé De Vlist in het dorp Vlist.

27

Kaart

Nog meer Waterlinies

Stormen en overstromingen hebben ons lage landje eeuwenlang bedreigd. Maar in het Rampjaar 1672 heeft het water van de Hollandse Waterlinie ons dus juist beschermd.

We hebben nog meer waterlinies gehad tussen de grote rivieren en de Zuiderzee (het IJsselmeer).

In 1672 lag in Gelderland de IJssellinie en in de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) was de Grebbelinie tussen Utrecht en Gelderland de belangrijkste verdediging tegen de Duitsers (maar die vlogen er gewoon overheen met hun jachtvliegtuigen en bommenwerpers).

Ook rond Amsterdam lag een waterlinie met tientallen forten: de Stelling van Amsterdam.

De Waterlinies worden al lang niet meer als verdedigingswerk gebruikt. Want toen er eenmaal vliegtuigen waren kon het leger er zo overheen... Het was dus achterhaald. Maar onderdelen van de Oude Hollandse Waterlinie zijn nog steeds in het landschap terug te zien!

Een geschiedenis vol nattingheid

FACTULTATIEF VOOR DE DOCENT

behandel nu één van de onderstaande steden of locaties in de buurt van de school.

28

Historische kaart van Gorinchem

De vestingstad Gorinchem

ligt aan de noordoever van de rivier de Merwede.

Schuin aan de overzijde van deze brede rivier liggen de kleinere vestingstad Woudrichem en Fort Loevestein.

Door al dat water ziet het er indrukwekkend uit, maar als een vijand met schepen over de rivier komt, kan hij die plekken vanaf het water makkelijk aanvallen.

We moesten dus zorgen dat we de stad aan de waterkant ook sterker maakten. Daarom bouwden we in Gorinchem al eeuwen geleden een stadsmuur met torens en een gracht. Later kwam er een wal rond de stad, met elf **bastions** erop. Vanachter die wal konden de bewoners zich verdedigen tegen de vijand.

29

Historische verdedigingswerken in Gorinchem

Meestal kwam de vijand uit het oosten. Daarom is Gorinchem vooral aan die kant extra versterkt, met onder andere een tweede wal. We konden het land daar ook onder water zetten. Gorinchem is altijd een onderdeel van de Waterlinie gebleven.

Tegenwoordig kun je nog steeds helemaal rond de stad lopen, over die vestingwal. Als je er bovenop staat, kun de brede rivier goed zien.

Een **bastion of bolwerk** is een uitspringend gedeelte van een vestingwal of vestingmuur.

30

Historische kaart van Schoonhoven

Schoonhoven

Over de rivier de Lek heb je een prachtig uitzicht op de lange, rechte wal van de vesting Schoonhoven.

In het midden staat de versierde Veerpoort: de oude ingang van de stad.

In het Rampjaar 1672 moesten we de stad vliegensvlug versterken. Daarna lag heel Schoonhoven binnen een hoge omwalling, met acht bastions en een brede gracht. Daaromheen lag het gebied dat we in noodgevallen onder water konden zetten.

31

Oude poort in de stadswal van Schoonhoven

De versterking is niet helemaal bewaard gebleven. Het grootste deel van de wal is afgegraven en een flink deel van de gracht is gedempt. Aan de noord- en oostkant van de stad kun je nog een stukje gracht bekijken. En naast de poort kun je zien wat er nog van de hoge wallen over is.

32

Historische kaart van Nieuwpoort

Nieuwpoort

ligt aan de ene kant van de rivier de Lek en

Schoonhoven ligt aan de andere kant. Vanaf juni 1672 verdedigden Nieuwpoort en Schoonhoven zich samen, want over de rivier en de dijken zou een vijand makkelijk door onze verdediging heen kunnen breken om in Holland te komen. In het Rampjaar gebeurde dat inderdaad, een eind verderop. Toen bouwden we bij Nieuwpoort dus gauw een vesting.

33

De goed verstoppte inundatiesluis onder het stadhuis van Nieuwpoort.

Nieuwpoort is nog steeds helemaal zoals het toen was, met zes bastions en een brede gracht.

Onder het stadhuis loopt een gracht. Vroeger was daar ook een sluis, waarmee de sluiswachter het water uit de Lek in de Alblasserwaard kon laten stromen. Doordat de sluis binnen de vesting lag, kon er niemand van buitenaf bij. Boze boeren bijvoorbeeld, die niet wilden dat hun land nóg eens onder water kwam te staan, zoals in het Rampjaar was gebeurd ...

Een geschiedenis vol nattingheid

34

Historische kaart van de Prinsendijk en de Wierickes

Twee kanalen

hadden we aan het eind van de veertiende eeuw gegraven, tussen Nieuwerbrug en Bodegraven: de Enkele Wiericke en de Dubbele Wiericke. Ze waren bedoeld om water van de Oude Rijn naar de Hollandse IJssel te kunnen laten lopen. In 1672 hadden we het gebied tussen die twee kanalen onder water gezet, want het was een onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie. De kanalen lagen maar anderhalve kilometer van elkaar af. Dit was de smalste plek in de Waterlinie. Toen de Fransen rivierwater over het land lieten stromen (hun Manier nummer 2, weet je nog?) bouwde prins Willem III de Prinsendijk langs de Enkele Wiericke, om het 'Franse' water tegen te houden.

35

Kaart van fort Wierickerschans

Fort Wierickerschans

bestond in het Rampjaar nog niet. Er was wel een klein verdedigingswerk (een schans) bij de Enkele Wiericke, in de oeverwal van de Oude Rijn. Oeverwallen liggen hoger en bleven droog als het land onder water kwam te staan. Maar ja, over deze wallen konden ook de vijandelijke troepen doorlopen zonder natte sokken te krijgen.

36

Luchtfoto fort Wierickerschans

Na een gevaarlijke en moorddadige tocht van de Fransen in de winter van 1672 moesten we snel versterkingen maken op de oeverwallen van de Oude Rijn. Fort Wierickerschans was zo'n versterking: een brede gracht, hoge wallen, vier grote hoekbastions en barakken voor de soldaten.

In de achttiende eeuw kwamen er allerlei gebouwen op het middenterrein, waaronder een magazijn voor **kruit** (het Kruit huis) en twee arsenalen. Maar bij Fort Wierickerschans is nooit gevochten.

Een barak is een eenvoudig, verplaatsbaar gebouw waarin soldaten overnachten.

Kruit (of buskruit) heb je nodig om te kunnen schieten.

Van de versterkingen

van de Oude Hollandse Waterlinie in Zuid-Holland bestaan nu alleen Fort Wierickerschans en Koeneschans nog. De aarden wallen van Fort Wierickerschans zijn nu nog bijna precies zoals het in 1672 was, maar alle gebouwen die je nu ziet zijn in de 18e eeuw gebouwd. De indrukwekkende poort verdwenen. Van Koeneschans is alleen een eilandje in het riviertje de Vlist over. Op dit eilandje stond ooit een stenen gebouw voor de soldaten die de wacht hielden bij een hoge aarden wal.

Koeneschans ligt in het verlengde van de Slangeweg, die naar de stad Utrecht loopt. Deze weg lag hoog en als het land onder water was gezet, zou de vijand hem kunnen gebruiken. De kanonnen op de Koeneschans waren daarom gericht op de Slangeweg.

Opdrachten

Evenals de digitale presentatie met links naar korte filmpjes zijn ook de opdrachten die de leerlingen op school maken gratis te downloaden.

Zie hiervoor: www.geschiedenisvanzuidholland.nl/oude-hollandse-waterlinie

Verdieping Suggesties voor extra opdrachten

Laat afbeeldingen uit de tijd van de Oude Hollandse Waterlinie zien en laat de leerlingen vertellen wat erop staat. Laat ze een passende titel verzinnen.

Verdeel de klas in groepjes en geef elk groepje een afbeelding. Laat elk groepje er een verhaal bij verzinnen, dat ze vervolgens klassikaal aan elkaar vertellen.

Begin een gesprek met de klas. Stel: Nederland raakt in oorlog. Hoe verdedigen we ons dan? Zetten we tegenwoordig ook land onder water? Hoe houden we de vijand buiten de deur?

Benadruk dat het prettig is dat we in een land/een werelddeel leven waar nu geen oorlog is – de landen houden rekening met elkaars grenzen en dat gaat al heel lang goed (nou ja, sinds de Tweede Wereldoorlog).

Laat leerlingen hun brieven (opdracht 5) aan elkaar voorlezen. Laat de anderen reageren.

Laat leerlingen tweemaal hetzelfde landschap tekenen; de ene tekening gaat over het land vóórdat het onder water werd gezet, op de andere tekening staat datzelfde land, maar dan onder water.

Alternatief: hetzelfde landschap in de zomer en in de winter. Laat ze tekenen hoe de legers zich door het landschap voortbewogen.

Verbind een wedstrijdelement aan de schrijf- en tekenopdrachten. Laat de klas bepalen welke verhalen en/of tekeningen de beste zijn. Zo leren leerlingen goed luisteren en kijken, en hun oordeel toelichten. Uiteraard worden alle tekeningen ergens opgehangen!

Beeld met de klas handelingen en stemmingen uit gedurende het Rampjaar.

Voorbeelden:

Hoe zouden de legers zich hebben voortbewogen?

Voetje-voor-voetje / Schuifelend / Marcherend / Vliegensvlug / Tergend langzaam / ...

Boos / Woedend / Wraakzuchtig / Doodsbang / Verdrietig / Opgelucht / In spanning / ...

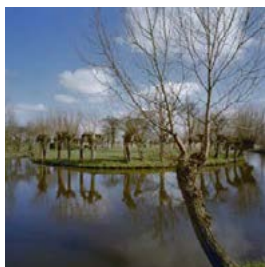

Antwoorden

OPDRACHT 1 Wat is wat?

Lees hiernaast de woorden en de betekenissen. Schrijf het juiste woord bij de betekenissen en de plaatjes hieronder.

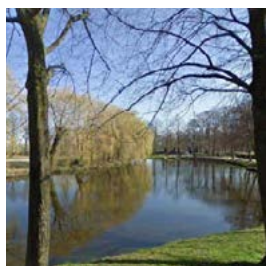
ARSENAAL
BEER
FORT
GRACHT
SCHANS
MONNIK
SLUIS
UITLEGGER

schans

uitlegger

gracht

fort

arsenaal

beer en monnik

sluis

Indrukwekkend, al die verschillende onderdelen!

schans

Een eenvoudig verdedigingswerk in het veld, meestal gemaakt van aarde en zand.

uitlegger

Plat scheepje met wapenrusting om te kunnen varen in het ondiepe water van de Waterlinie.

beer

Een is een gemetselde dam in een gracht tussen het binnen- en buitenwater. Die dam is breed aan de onderkant en smal aan de bovenkant (zodat je er niet makkelijk overheen kunt lopen). Vaak staan er ook nog hindernissen op.

Die heten **monniken**

gracht

Gegraven kanaal met water rond een vestingwerk.

fort

Een bouwwerk dat je aan alle kanten kunt verdedigen, met goed uitzicht op de omgeving. In gebieden met veel water ligt er een zogenaamde natte gracht eromheen.

sluis

Kunstwerk in een kade of dijk met beweegbare deuren of schuiven om water en/of schepen door te laten.

arsenaal

Bewaarplaats van de spullen die het leger of de vloot nodig heeft als het oorlog is.

OPDRACHT 2 Hoe heet die eeuw?

Hoe noemen we **de zeventiende eeuw** in onze geschiedenis? Leg uit waarom.

De Gouden eeuw

Nederland (toen nog de Republiek der 7 Vereenigde Nederlanden) was door de handel overzee heel erg rijk geworden.

.....

.....

.....

.....

Antwoorden

OPDRACHT 3 Hoe heet dat jaar?

Hoe noemen we het jaar **1672** in onze geschiedenis?
Leg uit waarom.

Rampjaar
Engeland én Frankrijk verklaarden de oorlog aan onze republiek. Ze vielen ons aan over zee en over land en wilden Amsterdam innemen.

.....

.....

.....

.....

OPDRACHT 4 Wat is dat?

Wat betekent inundatie?

Het onder water zetten van land zodat de vijand niet verder kan komen.

.....

OPDRACHT 5 Waarom?

Nederlanders hebben altijd van schaatsenrijden gehouden. Waarom hoopte het Nederlandse volk toch dat het in de winter van 1672/1673 niet ging vriezen?

Als het wel zou gaan vriezen, dan zouden de Fransen wel de Nederlandse vestingsteden en dorpen kunnen bereiken, en innemen, plunderen of in brand steken.

.....

.....

.....

.....

OPDRACHT 6 Wie was hij?

Hoe heette de aanvoerder van de Nederlandse vloot in 1672?

Michiel de Ruyter

.....

Wie was hij?

In een Republiek regel je alles zelf. Maar toch hadden we toen een Leider, die natuurlijk geen koning was. Hoe heette die?

Prins Willem III

En hoe heette zijn functie?

Stadhouder

OPDRACHT 7 Schrijf een brief

Het is 1672. Je mag kiezen:

— je bent een boer en schrijft een brief aan de regering omdat die van plan is jouw land onder water te zetten. Je legt uit waarom je het daar helemaal niet mee eens bent.

of

— je bent van de regering die het land moet verdedigen. Je schrijft een brief aan de boeren om uit te leggen waarom het echt nodig is om het land onder water te zetten.

De boer maakt bezwaar want het vee verdrinkt, en de oogst mislukt.

De regering wil de vijand weren en ziet geen andere oplossing.

.....

.....

.....

.....

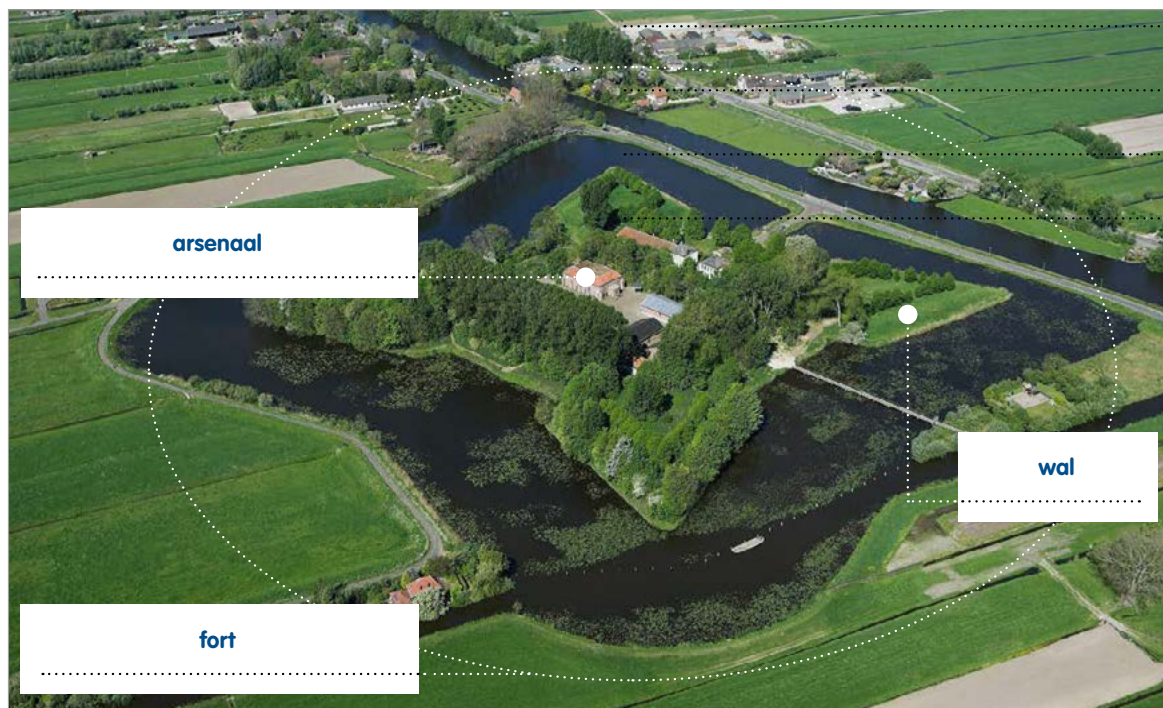
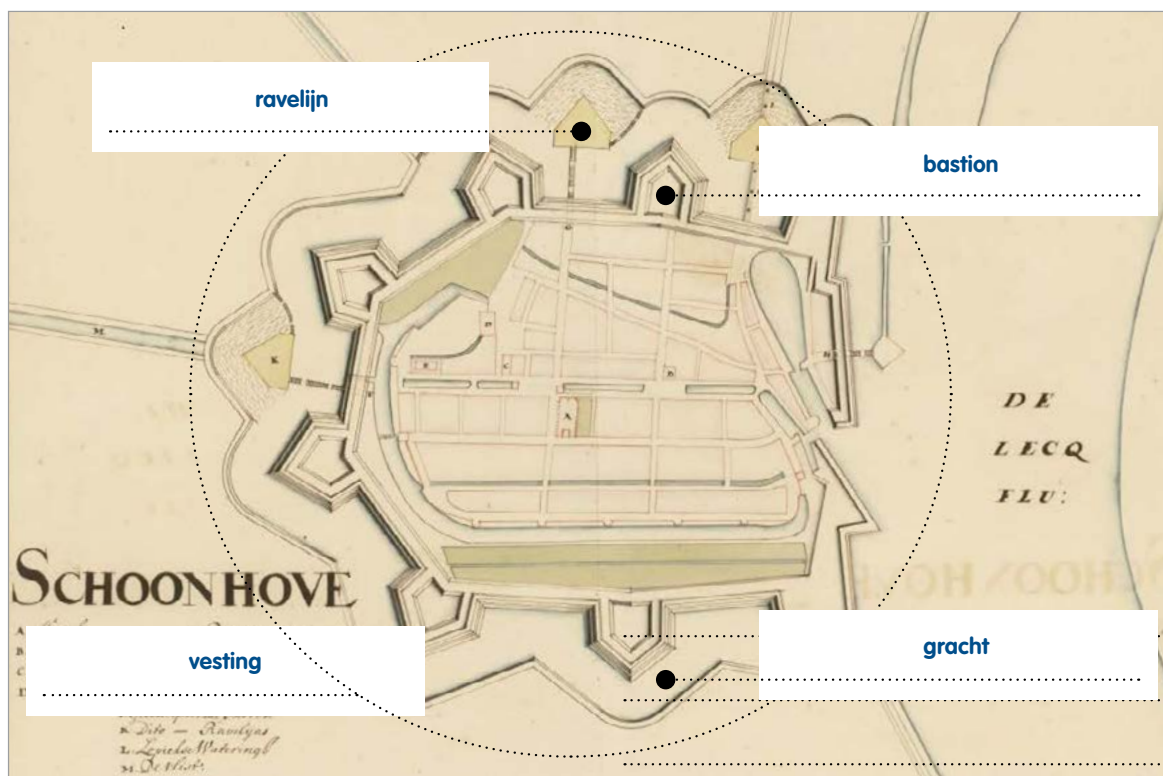
Antwoorden

OPDRACHT 8 Wat is wat?

Hier zie je een kaart en een foto.
Vul de juiste woorden in op de stippellijnen.

ARSENAAL
BASTION
FORT
GRACHT

RAVELIJN
VESTING
WAL

Erfgoedinstellingen

Erfgoedinstellingen die te bezoeken zijn

Past het in het schema van de school, dan is een bezoek aan Fort Wierickerschans of een stadswandeling met de groep door één van de Zuid-Hollandse steden van de Oude Hollandse Waterlinie (met bezoek aan een museum) een leuke extra activiteit die nog meer verdieping geeft.

FORT WIERICKERSCHANS

Adres parkeerplaats: Weijpoort 4 Nieuwerbrug

Telefoon: 0172 – 611 366

email: info@fortwierickerschans.nl

Openingstijden: Het terrein is vrij toegankelijk van maandag tot en met vrijdag tussen 9.00 en 16.00 uur
Neem contact op met het Fort om de mogelijkheden voor een schoolbezoek te bespreken.

ZILVERMUSEUM SCHOONHOVEN

Het Zilvermuseum is gevestigd in een voormalige kazerne waar van 1946 tot 1966 militairen werkten. Toen er aan het einde van de negentiende eeuw steeds meer granaten en kanonnen werden gebruikt, kregen de soldaten een legitimatieplaatje om hun nek. Wanneer soldaten gewond waren, kon men aan dit plaatje zien wie de soldaat was. Op het plaatje stond een nummer, naam, bloedgroep en religie. Bezoek het museum en maak een legitimatieplaatje zoals de soldaten die destijds ook droegen met je naam en geboortedatum.

Kosten: eur 4,- per leerling, inclusief materiaal.

Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag van 11.00 tot 17.00 uur en zondag van 12.00 tot 17.00 uur. Wilt u buiten openingstijden komen, geeft u dat dan aan tijdens de aanvraag. Het museum kijkt dan wat mogelijk is.

Contactpersoon: Arjenne Bouwknegt

Alleen op aanvraag via: reservering@zilvermuseum.nl
o.v.v. Museumles OHW

Gidsen op locatie

- Historische Kring Nieuwpoort verzorgt stadswandelingen. Neem daartoe contact op met Joke van Leeuwen: jokevleeuwen@hetnet.nl
- De Historische Vereniging Schoonhoven organiseert samen met Stichting Stadswandeling Schoonhoven vestingwandelingen door Schoonhoven. Neem contact op via www.stadswandelingschoonhoven.nl.
- Gorinchem
<https://vestinggorinchem.wordpress.com>

'Belevings' App voor leerlingen

In het najaar van 2016 zal ook via de app **IZI.TRAVEL** een digitale route beschikbaar komen in deze steden.

de oude
hollandse
waterlinie

Begrippenlijst

Arsenaal Bewaarplaats van oorlogsbenodigdheden voor land- of zeemacht.

Acces Toegang of doorgang. In de Oude Hollandse Waterlinie waren dit de hoger gelegen delen in het landschap, zoals rivierdijken en polderkaden; op deze plekken werden verdedigingswerken gebouwd om de linie te verdedigen.

Bastion Een uitbouw in een vestingwal.

Beer en monnik Een gemetselde dam in een verdedigingsgracht tussen het binnen- en buitenwater, van onder breed en van boven heel smal: aan de bovenzijde vaak voorzien van (een) opstaande hindernis(sen), bekend als 'monnik(en)'.

Dijk, kade Een dijk is een opgeworpen aarden wal (vaak met een stenen glooiing en gewoonlijk met gras begroeid) die dienst doet als waterkering langs of rondom een water. Een dijk is hoger en zwaarder uitgevoerd dan een kade.

Dijkpost Klein eenvoudig verdedigingswerk op een dijk.

Fort Aan alle zijden verdedigbaar bouwwerk met een goed uitzicht over de omgeving; in waterrijke gebieden omringd door een zogenaamde natte gracht.

Gracht Gegraven water rond een vestingwerk; in het lage waterliniegebied een breed en ondiep water.

Erfgoed De Oude Hollandse Waterlinie is erfgoed omdat dit verdedigingswerk ons iets vertelt over de geschiedenis van Nederland. Het ingenieuze systeem van de waterlinie (inundatie) is zo bijzonder dat we het willen bewaren voor latere generaties. Het (inundatie)landschap, de vestingsteden, de forten en/of schansen zijn nog zichtbare sporen van deze waterlinie.

Inundatie Het opzettelijk onder water zetten van een gebied voor militaire doeleinden. Het water was te diep om doorheen te lopen en te ondiep om er te kunnen varen.

Oude Hollandse Waterlinie Een verdedigingslinie vanaf de grote rivieren bij Gorinchem tot aan de Zuiderzee bij Muiden: deze linie bestaat uit aaneengesloten inundatiegebieden tussen rivier- en zeedijken, polder- en inundatiekaden, met (inundatie)sluizen en (dijk)posten, forten, schansen en vestingsteden. Bedoeld om een vijand vanuit het oosten tegen te houden.

Polder Laag gelegen gebied dat met kaden of dijken is omgeven en waarin men de waterstand kan beheersen.

Ravelijn Onderdeel van een vestingwerk, tussen twee bastions in de vestinggracht gelegen drie- of vierhoekig eilandje.

Regenten van Holland Bestuurders van Holland (nu de provincies Zuid-Holland en Noord-Holland) die in 1672 besloten een waterlinie in werking te stellen ter verdediging tegen een groot Frans leger.

Schans Een eenvoudig (en gewoonlijk aarden) verdedigingswerk in het veld.

Sluis Kunstwerk in een kade of dijk met beweegbare deuren of schuiven om water en/of schepen door te laten.

Uitlegger Plat scheepje met bewapening, speciaal voor varen in het ondiepe water van de Waterlinie.

Verdedigingswerk Een fort, schans, stadswal of ander bouwwerk om weerstand te kunnen bieden aan een aanval van een vijand.

Vesting Versterkte stad of legerplaats met grachten, wallen, muren, militaire gebouwen en bewapende legereenheden.

Wal Aarden ophoging in de vorm van een dijk rond een stad of verdedigingswerk.

Websites, colofon en verdere info

Websites

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/oude-hollandse-waterlinie
www.hollandsewaterlinie.nl
www.ontdekdewaterlinie.nl
www.wikipedia.nl
www.cultureelerfgoed.nl
www.forten.nl
www.fortenmaand.nl
www.coehoorn.nl
www.vestingsteden.nl
www.groenehart.info

Meer informatie

Wilt u meer lezen over verantwoorde onderwijskundige erfgoedlessen, bestel dan 'Theoretisch kader voor erfgoededucatie' bij het Erfgoedhuis Zuid-Holland of www.zeemanderegt.nl.

Dit project is onderdeel van de erfgoedlijn 'Oude Hollandse Waterlinie'. Het is een van de zeven erfgoedlijnen waarop de Provincie Zuid-Holland haar cultuurhistorisch beleid richt.

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/oude-hollandse-waterlinie

RESERVEREN EXPOSITIE, LESKIST EN VERTELTHEATER

Leskist

eur 50,- + borg eur 50,-

Beschikbaar voor een periode van 2 weken

Expositie

eur 75,- + borg eur 50,-

Beschikbaar voor een periode van 2 weken

Verteltheater, met leskist

eur 200,-

Actieprijs in 2016!

4 voorstellingen van 3 kwartier, of

bij grote groepen: 2 voorstellingen van 1,5 uur

Vervoer

Stichting Groene Hart brengt en haalt leskist en/of expositie

eur 25,-

Indien school zelf leskist en/of expositie ophaalt en terugbrengt, vervallen de transportkosten.

U kunt alle lesmaterialen boeken via Stichting Groene Hart, Meulmansweg 27, 3441 AT Woerden, T 0348-483474, E contact@groenehart.info of via www.ontdekdewaterlinie.nl

Heeft u vragen of opmerkingen over dit lesmateriaal of wilt u meer weten over het educatieve aanbod van Erfgoedhuis Zuid-Holland, neem dan contact op via educatie@erfgoedhuis-zh.nl

colofon

Erfgoedlijnen

De provincie Zuid-Holland vindt kennis over en beleving van het erfgoed van onze provincie heel belangrijk en stimuleert inspirerende projecten waarbij geschiedenis wordt beleefd. In de komende jaren staan daarom zeven cultuurhistorisch interessante en rijke regio's centraal, ook wel erfgoedlijnen geheten. De Oude Hollandse Waterlinie is er daar één van.

projectcoördinatie Erfgoedhuis Zuid-Holland, Afdeling Erfgoededucatie: Evelien Masselink en Marc Laman. Met dank aan Joke Kramer, Lyanne de Laat en Bert Feis van Stichting Groene Hart

tekstadvies Jan Daan Hillen – tekstschrijver

beeld Els van der Burg – Stichting Festijn, Harm Hoogendoorn – Deltahistorisch, Wageningen, Mauritshuis, Stichting Groene Hart (algemeen), diezijvaardig (voorzijde), Erfgoedhuis Zuid-Holland

clips Michiel van de Burgt – Theatremaker

redactie en didactische opzet

Renate Pauw – Podium Pauw

ontwerp en opmaak diezijvaardig – Martine Eyzenga, Utrecht

© Erfgoedhuis Zuid-Holland, 2016

Dit project werd financieel mogelijk gemaakt door de Provincie Zuid-Holland.

provincie
ZUID HOLLAND

ERFGOEDHUIS·ZH

